

ПРО МЕЖІ ПРАВА В МЕТОДОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОВІДНОШЕННЯ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ

І. Вступ. Про підходи

У назві заявлено про спробу означення меж права як результату осмислення особливостей взаємовідношення та взаємодії антропологічного та культурологічного підходів у методологічному контексті або площині. Йдеться про контекст переважно філософсько-методологічний, коли пропонується розгляд насамперед тих особливостей антропологічного підходу, що їх можна виокремити в якості вже підходу культурологічного в дослідженні права. Щодо поняття підходу (чи то наукового або методологічного підходу), то, незважаючи на доволі широке його (їх) використання, пояснення зазвичай є таким, що мається на увазі певна сукупність методів, що разом складають таку ж певну єдність у сенсі спрямованості або науково-дослідної парадигми. Для вирішення багатьох завдань у правознавстві таке розуміння підходу або підходу до (поняття) підходу є достатнім інструментально.

Актуальність теми цієї статті витікає з певних очевидностей соціально-правового буття нашої країни, де однією з головних є парадоксальність ситуації, що складається в процесі державотворення, включаючи й її тяглість, що стає загрозливою для цього процесу: країна, яка має всі умови для успішного (заможного тощо) існування, загрузла мов би в болоті спрIMITизованого минулого, що і не дозволяє їй досягти вказаного успіху. Це яскраво проявляється в правовій площині, оскільки її можна вважати «лакмусовим папірцем», який дозволяє діагностувати ступінь враженості світоглядними вірусами минулого (у сенсі примітивності мислення) сучасних дієвців (у сенсі реального змісту рішень, що приймаються на загальному, тобто державному, законодавчому тощо рівні, та відповідних наслідків).

Однією з попередніх пояснювальних думок буде така, що її можна сформулювати у вигляді екзистенційно спрямованої заяви про відсутність досвіду свободи у більшості громадян. Проявами цього є вельми об'єктивні показники: крім бідності значної

---

* Олександр Миколайович Литвинов, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.

Oleksandr Lytvynov, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko.
e-mail: llittvnn@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2257-2224>

частини населення, слід назвати прояви неефективності соціальної комунікації, що надає можливість дійти висновку про відсутність раціонального ставлення до світу і до самих себе.

Цей останній висновок дозволяє апелювати до культурно-історичних підмурків антропологічного в цілому, включаючи тоталітарне минуле, а також припустити, що посткомуністичне (посттоталітарне) у нашій правовій реальності значною мірою є хронотопною і водночас логічною (а також, значною мірою ідеологічною та психологічною) умовністю: “пост” у поширеному визначенні сучасного – поточного – стану (“пост-тоталітарний,” “пост-комуністичний” тощо) має значення переважно фізично-хронологічне, а не змістовне. Це надає поясненням наших хронічних негараздів, як удається, більшого змістовного наповнення через акцентуацію смислів (така собі феноменологічна конотація в межах культурологічного підходу). Тобто, “пост” у цьому випадку означає лише або переважно хронологічну констатацію: “після.” На тлі таких узагальнених міркувань величезне значення має також інформаційний тиск імперського (шовіністичного) ґатунку, що відбувається в умовах нинішньої гібридної війни з історичним центром концентрації вказаного минулого, державницькі конструкції якого принципово суперечать поняттю права в його гуманістичній традиції останніх століть.

Таким чином ми виходимо на можливий (як на думку автора цих рядків – евристично виправданий і практично дієвий) варіант пояснення меж права, їхніх пригод як пересування, а також фактичного зникнення та повернення права в тих формах і виглядах, що виникають у процесі взаємодії з іншими нормативними системами, що їх вироблено людською культурою тощо. Надто часта втрата сенсу правом, навіть юридично оформленим, для вирішення поточних проблем або втілення інтересів різних персон (представників людського суспільства), заміна цього юридичного звичаєвим чи то іншим (релігійним, політичним, адміністративним тощо) є вельми цікавою ілюстрацією – якщо міркувати з точки зору культурологічної – втрати продуктивних і позитивних можливостей, які надає раціонально структуроване соціальне буття, що є зорієнтованим на концепти свободи та справедливості навіть у їх найзагальніших (і в психологічному, і в соціальному сенсах) втіленнях.

Можна констатувати певні (переважно негативні) наслідки особливостей вказаної властивості замін чи то підмін норм права нормами іншими, що відіграють роль правових у здійсненні соціально-регулятивних функцій насамперед. Таке значення фактично імітаційності як вплив на право, точніше на його рухи, коли масове мовчазливе сприйняття підміни правового іншим, перш за все політичним, спирається на сприйняття її як загальної соціальної норми, актуалізує не тільки питання меж права, а й його змісту. І це стосується також ситуацій, коли втілюються прагнення здавалося б найшляхетніші в сенсі досягнення справедливості, що констатується в сучасному вітчизняному правознавстві:

... виведення будь-яких тією чи іншою мірою несправедливих норм за межі права створює можливість суб'єктивного свавілля в тлумаченні таких норм і втрату орієнтирів належного.

Такий моральний максималізм щодо права дуже привабливий на рівні формулювання правового ідеалу, але на рівні реального застосування може паралізувати правову систему.¹

Таке слушне і неспростовне філософсько-правове судження потребує доповнення у вигляді відповіді на запитання про те, чому ж перетинаються межі права в різних напрямках і з різною метою. Відповідь, звісно ж, бажано отримати в актуальному для нас ракурсі.

Тоді також слід наголосити, що одним із чинників, і вельми вагомим, указанного редукування, включаючи й смислове навантаження категорії права, був “войовничий атеїзм” (В. Ленін), що відіграв у науках, особливо гуманітарних (а також в освіті) роль своєрідного “кривого дзеркала,” яке спотворювало і бачення світу, і його образ як у минулому, так і в теперішньому та майбутньому. Зокрема, це відбивалося і в тлумаченні проблем антропологічного наповнення (як правило, підмінялося соціальним, навіть соціально-політичним), і наповнення культурологічного (підмінялося суто мистецьким). Ця інерція продовжує залишатися впливовим освітянським чинником, що посилюється сьогодні ще й доволі потужним загальним світоглядним тиском постмодернізму, де редукаціонізм та детермінантний розрив мислення панують серед головних світоглядних тенденцій. Впливає це й на освіту юридичну: так, наприклад, у чинному державному стандарті вилучено значну частину гуманітарного циклу навчальних дисциплін, що надає підставу вважати такий стан речей світоглядною диверсією, зважаючи на сучасну ситуацію постійного намагання сприяння відновленню ідеологічних штампів тоталітарного минулого в країні, зокрема ставленню до ідеї верховенства права, становище якої залишається доволі хитким. Знову споглядаємо рух меж права?

Тому *мету* цієї статті в найзагальнішому вигляді можна сформулювати як спробу доведення евристичного потенціалу культурологічного методологічного підходу в філософії права на прикладі висвітлення питання меж права.

II. Про методи та підходи

Викладання міркувань та думок як діалектики цілого і частини в осмисленні вчорашнього правового життя та його досягнення (правової реальності, якщо за С. Максимовим) буде спиратися на класичну лінію раціоналізму в її найбільш плідній для правознавства традиції (Аристотель, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, І. Кант, А. Бергсон, К. Поппер, Дж. Сорос, В. Лекторський, М. Попович, Є. Бистрицький, С. Пролеєв та ін.), включаючи й гранично загострений варіант такого осмислення у вигляді різноспрямованих прото-критичних або критичних осмислень соціальності аж до антиутопій (Аристофан, Ф. Рабле, Дж. Свіфт, О. Радіщев, Є. Замятін, Дж. Орвелл, Е. Бюрджес, О. Гакслі, Р. Бредбері, О. Зинов'єв, брати А. і Г. Вайнери, Т. Антіпович та ін.).

---

¹ Сергій Максимов, “Спір про природу права,” *Філософія права і загальна теорія права* 2 (2020): 28.

Оскільки в цьому тексті пропонується акцентувати увагу на культурологічній складовій методології досліджень права та інших нормативних систем, то на його створення мали вплив й ідеї деяких теологів, а також дослідників фундаментальних засад та світоглядних підмурків культур та культурних кодів. Останні розуміються як відбиття релігійних уявлень та позицій, що мали безпосередній або опосередкований вплив на нормативні системи, зокрема на право. Тобто, йдеться як про доволі давні позиції та думки Іларіона Київського (рівні закони не тільки для одного богообраного народу та принцип любові як соціальний), так і не такі давні результати досліджень Д. Зільбермана (блискуче доведення єдності культурних кодів православної віри і комуністичної ідеї). І далі: як М. Лютера, Ж. Кальвіна та їхніх послідовників (які заклали відповідні їхньому часу засади прав людини), так і М. Вебера (який довів історичну спорідненість юридичного і буржуазного як єдність морального та економічного) й Е. Соловйова (який екстраполював ці думки на пострадянське сьогодення). Як Т. Аквінського (який поєднав формалізм античної логіки мислення з юридичним аспектом християнства через погляд на поведінку, що дисциплінує), так і про всю католицьку традицію аж до Ж. Марітена та папи Івана-Павла II (які показали неможливість ігнорування або заперечення єдності морального і правового на езистенціальному рівні). Кінцевою ризикою, що підводить такий підхід до загального знаменника наведений перелік (доволі неповний) імен, є концепція А. Тойнбі, що доводить релігійні засади підмурків будь-якої культури.

Також, і прямо, і непрямо, на подальші міркування та висновки впливало прочитання текстів з культурологічної точки зору і таких, у тому числі вже названих і відомих правознавців, філософів та істориків. Це Г. Гроцій, Т. Гоббс,² Дж. Локк (який вважав себе насаперед теологом³), Б. Кістяківський, Г. Берман, А. Бергсон, Ф. Бродель, Р. Дворкін, Р. Познер, Р. Алексі, У. Еко, Ю. Павленко, В. Біблер, А. Буасон, Н. Фергюсон та ін.

Звісно, слід указати на вітчизняних правознавців та методологів науки, які наполегливо працюють в напрямку повернення вітчизняної юриспруденції в річище сучасних процесів осмислення права та надання йому статусу, що включає світоглядну складову, незважаючи на необхідну формалізацію. Організаційно це втілюється в перейменуванні кафедр теорії держави і права в кафедри теорії і філософії права, що відбивається і в спрямованості наукових пошуків, а наукові пошуки – у відповідні підручники та посібники для майбутніх правознавців уже нового покоління (П. Рабіновича, а також відомі видання за редакцією М. Козюбри, Ю. Оборотова, О. Петришина та ін.). Творчо-наукові колективи, що працювали над створенням цих науково-навчальних праць, накреслюють нові напрямки побудови шляхів подолання того редукованого іноді аж

² Олександр Литвинов, *Право як феномен культури: спроба філософського осмислення* (Луганськ: Янтар, 2014), 349–65.

³ Бьярн Мелкевик, “Я – естественное право: Критика интеллектуальной ловушки,” в *Заметки по истории правовых понятий*, пер. с фр. Е. Г. Самохиной, отв. ред. М. В. Антонов (Санкт-Петербург: Алет-Пресс, 2018), 60.

до схематизму погляду на право, що домінувало в тоталітарні часи і мало відчутний, а в методологічному сенсі часто прямий вплив і протягом останніх десятиліть. Тут можемо констатувати розширення меж розуміння права та висвітлення цього з різних методологічних позицій, де антропологічна спрямованість і культурологічна складова є постійно присутніми.

Тому наявне розмаїття термінології у визначенні методів і підходів та в їхній класифікації у вітчизняному правознавстві відбиває не тільки стан переходу від монізму до плюралізму в цій сфері, що відбувається доволі непросто, а й з причин інших. Розуміння цього питання ускладнюється ще й тим, що до процесу інтенсивного і не завжди адекватного засвоєння методологічного інструментарію, накопиченого в ХХ столітті (що був, як відомо, багато десятиліть для нас не тільки неприйнятним, а й принципово – насамперед методологічно – “ворожим”), слід додати й трансформації свідомості людства в цілому, що прискорюються в його одній частині, і водночас зустрічають шалений спротив частини іншої. Це також є й питанням свідомості історичної (відповідно й історичної науки), яка є не тільки значною, навіть визначальною частиною світогляду взагалі, а й фундаментальною засадою методологічного характеру, особливо в науках соціальних. У правознавстві в цьому контексті маємо згадати про саме таку роль філософії права, яку вона відігравала в соціальних науках в цілому наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, втім, насамперед в юриспруденції. Наприклад, на засадах філософської рефлексії розроблялися концептуальні положення навіть у таких доволі специфічних галузях юридичної науки, як державне право, що стосується багатьох країн, особливо Британської, Германської та Російської імперій. Тому, свідомо беручи за зразок концептуальні підходи А. Дайсі, Г. Еллінека, Л. Петражицького, Б. Кістяківського, П. Новгородцева та інших видатних мислителів, які значно розширили методологічний інструментарій правознавства через звернення саме до філософської рефлексії (філософії права), зробимо спробу здійснити черговий крок в описаному напрямку, що полягає в обґрунтуванні доцільності виокремлення культурологічного підходу в правознавчих дослідженнях, спираючись насамперед на антропологічні засади праворозуміння.

III. Про культурологічний підхід

Культурологічний підхід пропонується розуміти як такий, що є тісно пов'язаним із підходом антропологічним, з яким він не може не збігатися в певних настановах і положеннях.⁴ Поняття культури і культурного, яке є водночас і людським, і не може бути іншим, втім, не втрачає своєї історико-етимологічної автентичності як “покращене людиною” – це Цицерон, який справся, як відомо, на стоїків і в цілому на грецьку філософську, у тому числі й філософсько-правову традицію. Остання, за всієї своєї

---

⁴ Олександр Литвинов, “Культура, право і війна: про здійсненність проекту ‘вічного миру,’ або щодо деяких методологічних питань філософії права,” *Філософія права і загальна теорія права* 2 (2020): 79–85.

різноманітності, мала й певний безумовно антропологічний стрижень традиції солов'янсько-сократівської, де виокремлювався Розум, що розумівся як єдність того, що ми сьогодні називаємо інтелектуальним і моральним. Уже на цій підставі видається логічним і можливим, а значить евристично продуктивним, виокремлювати культурологічне з антропологічного.

Втім, підхід антропологічний як такий, що склався на теперішній час в юриспруденції, найбільш коректно пов'язувати з філософсько-правовими концепціями Нового часу, коли постановка питання про права людини, а потім про необхідність такої загальнокультурної засадничої (насамперед для права) ідеї автономної особистості набувають все більшої ваги, свідченням чого є поступова юридизація цих філософських по суті ідей. Також слід додати, що чинник економічний, що був головним у поясненні стрімкого розповсюдження того, що називали "буржуазним," є лише частиною цього "буржуазного," бо не меншого значення мали саме ці процеси юридичного оформлення процесу розширення свободи вже кожної людини, що стає наріжним каменем і нового типу державного ладу. Раціоналізація і поступова соціальна структуризація (у П. Сорокіна, потім – стратифікація) з відхиленням, а потім і відкиданням станової ієрархії була також процесом установавання тих меж права, які вже не завжди допускали в його склад унормовані уявлення про регулювання життя соціуму в звичаях, міфології, включаючи й інституалізовані та легітимізовані релігійні догмати тощо, аж до потестарних імперативів. Звісно, це не виключає апеляцію до морально-етичних норм, особливо на світоглядно-релігійному (тобто культурному) підґрунті, коли формувалося законодавство, але все більший вплив набували природноправові ідеї раціоналістичного (філософського та пов'язаного з природничими науками) ґатунку.

Усе це було не тільки своєрідним процесом поглинання правом нормативної спадщини, що її насамперед слід назвати культурною, а й процесом раціоналізації цих культурних норм з орієнтацією вже на концепт прав (природних і невід'ємних) людини. Ця раціоналізація відбувалася на методологічному ґрунті, що його формулюють сьогодні як формально-догматичний метод у правознавстві, що є по суті втіленням наріжного каменя науки логіки в першопочатковій її інтерпретації як руху від поняття до поняття, де логос виокремлювався як своєрідність мислення, яке дозволяє досягнути істинного знання.⁵ Навіть якщо не торкатися комунікативного аспекту цих процесів вигадає необхідним зауважити щодо історичної наскрізності їх епістемологічної складової саме на методологічних засадах у збільшенні – розширенні – меж права в культурологічній площині за рахунок наповнення (насичення) поняття гуманістичного християнським мислосердям як напрямком руху від більш простого – формально-логічного – відокремлення суто людського від іншого живого (насамперед тваринного).

Але діалектика соціальних процесів є такою, що ці тенденції як нова парадигма політико-правового розвитку мали не менш потужних опонентів, значна частина яких

⁵ М. Булагов, "Багатоманітність методів: історико-філософський екскурс," *Філософсько-антропологічні читання*'97 (Київ: Стилос, 2000), 154–63.

апелювала до простих (звичайних) очевидностей, що на рівні буденної свідомості призводила (як це відбувається і сьогодні) до містифікації, що є свідченням і потужного культурно обумовленого впливу міфології як принципу сприйняття та пояснення світу. Тут образ перемагає поняття через тиск емоцій (*motus*) на розум (*ratio*). Сприйняття нормативності часто втрачає раціональний ґрунт, коли підміна одних норм іншими (правових звичаєвими або ієрархічно-потестарними) сприймається майже як належне.

Фактично відбувається те, що можна назвати примітивізацією або варваризацією соціальних процесів (знову апеляція до минулого, несвідома і свідомо), чому сьогодні сприяє ще й ситуація постмодерну з його відвертим тяжінням до архаїзації і свідомості, і соціальних процесів. Назвемо тут тільки один з окремих випадків, відомий як корупція, значення якої в “розмиванні” меж права недооцінити неможна. Загострення цієї проблеми в країнах “пост” полягає в юридизації корупційних підходів і принципів, а тоді питання меж права опиняється перед проблемою визначення самого права, в результаті чого правознавча думка знову таки розвертається в минуле, коди ідея права (природне право) стикається з законодавством, де вона не завжди є присутньою.

Чи можемо ми в таких випадках говорити про зникнення меж права взагалі, чи нас можуть задовольнити класичні визначення на кшталт кантівського “неправового закону”? Спроби методологічного обґрунтування такого собі “розмивання” змісту права через релятивізм “посткласичної” філософії права, як удається, не завжди виглядає переконливим. Це є результатом не тільки постулювання культурного (переважно використовується поняття соціокультурного) як партикулярного, а й в ігноруванні феноменологічних засад того цілого (загального, спільного) в культурі людства, що слід вважати універсальним. Тоді, як удається, імпліцитно маємо “методологічне рівняння” на О. Шпенглера, а не на П. Тейяра-де-Шардена і В. Вернадського в концептуальних позиціях багатьох правознавців, навіть якщо вони позірно апелюють до комунікативності, інтерсуб’єктивності чи то діалогу.

Ці дещо схематично описані процеси та їх осмислення в правовій площині стосуються всього світу, втім у різного ступеня впливу на соціального буття, і цей ступінь належить від впливу культурного як раціонального (насамперед у праві) на антропологічне як людське (у загальній цілісності цього людського). Для країн “пост” як пострадянських таке розуміння права, його значущості та меж має особливе значення. Тому далі, хоч і вимушено, але виправдано (для нас сьогодні), слід знову додати до розгляду причин наявного становища невизначеності та руху меж права як загальної наукової проблеми редукціонізму юридичного позитивізму ленінського зразка, відомий як “марксизм-ленінізм”.

У контексті цієї розвідки методологічно значущою виглядає позиція Ч. Варги, який зробив спробу політико-правового діагнозу процесів реанімації природного для європейських країн шляху після шокуючої травми радянського соціалістичного (комуністичного) експерименту (що для нас залишається в соціокультурному плані проблемою

ще більш нагальною).⁶ Він говорить про історичну належність країн Центральної Європи до європейської сім'ї народів, і при цьому, навіть не зважаючи на більш короткий у порівнянні з країнами, що були в складі СРСР, період тоталітарного політико-правового режиму, наслідки його впливу аж ніяк не подолано. Слід додати, що, крім більш короткого періоду історичного, ці режими були ще й не такими жорсткими, точніше навіть жорстокими, як то можна говорити про сам Радянський Союз. Його блискучий аналіз сучасної ситуації транзиту від комунізму до верховенства права, насамперед в Угорщині, показує надзвичайну вкоріненість радянських стереотипів у певних верств населення, насамперед інституціалізованих: військових, держслужбовців тощо. Ці, як він називає їх, "старі-нові сили," які залишилися на своїх позиціях у державі, і діють, і імітують діяльність в зазначеному на сьогодні напрямку заради збереження влади. Питання тлумачення верховенства права чи то в англо-саксонській традиції, чи то в континентальній, що його розглядає Ч. Варга, на цих рядках не є першочерговими, слід тільки наголосити, що відомий правознавець неодноразово апелює саме до культурологічних (культурно-історичних) засад досліджуваних процесів. Втім, про значущість цієї складової свідчить і назва статті, де це сформульовано як "дилема етосу."

Така ситуація, яка є значною мірою матричною для багатьох країн "комуністичного табору," у політичній площині виглядає доволі прозоро, однак подолання вад минулого відбувається надто повільно, навіть якщо інструментом цього подолання є правова система. Остання ж надто відверто не витримує тиску тієї корозії свідомості, яка стає причиною посягань не тільки на право і звуження його меж як можливостей, а часто й посяганням на здоровий глузд (саме того *common sense*, який є однією з культурно-історичних засад ідей прав людини і правової держави, включаючи, до речі, і лексикон, що є актуальним і сьогодні).

Необхідність виходу за межі суто політико-правового в антропологічне вже стала зрозумілою, маємо рух і в бік усвідомлення надзвичайної евристичної цінності категорії культури для правознавства, включаючи й звернення до проблеми взаємовідношення універсальності права та культурного партикуляризму і релятивізму. Один із варіантів такого розгляду в І. Честнова доволі красномовно про це свідчить.⁷ Втім, його апеляція до видатних досягнень людської думки (наприклад, теореми Гьоделя тощо) і доволі слушна з формально-логічної точки зору критика юснатуралізму призводить до висновку аристотелівського гатунку: остаточною є апеляція до функціоналізму. Підкріплення такої думки дослідженнями кримінологічними і соціологічними (Я. Гілінський), як удається, залишає нас у контексті констатації фактичного функціонування права як законодавства і не відповідає на питання особливості самого права. Тому складається враження певної імітаційності звернення до надзвичайних досягнень ма-

⁶ Чабва Варга, "Верховенство права, або Дилема етосу: вирощування чи механічне нав'язування," *Філософія права і загальна теорія права* 1 (2013): 48–64.

⁷ Ілля Честнов, "Універсальність права в контексті культурного релятивізму," *Філософія права і загальна теорія права* 1 (2013): 183–90.

тематики та фізики (крім теореми Гьоделя – закони термодінаміки), оскільки вони є втіленням (як і теорія відносності) переважно не експериментальної науки, а філософського мислення, а якщо точніше – феноменології. Тому, якщо продовжити (на наведеному прикладі) думку про універсальність права, то його межі слід досліджувати не тільки в дійсності як законодавства і навіть функціонування норм звичаїв, моралі та релігії, що виконують ролі норм права, а в правовій реальності в цілому. Тобто, йдеться про те, що ідея права є феноменологічною, а цьому вона є справжнім втіленням людського як культурного, тобто такого, що докорінно відрізняє її – людину – від інших істот. Число філософа Піфагора мислилося як Бог усього (бо математиком він став уже в підручниках багато століть потім).

У соціальному житті такою феноменологічною одиницею є Право. Через постестарні інтенції соціальної комунікації (що в правознавстві починається осмислюватися в термінології 1980-х років як діалогічне, комунікаційне, інтерсуб'єктивне тощо) маємо раціоналізовані варіанти конкретизації “філософії життя,” в цьому випадку Ф. Ніцше, як “волі до влади.” Необізнаність правознавців у фундаментальних засадах методології як трагічна спадщина вказаних вище заборон “знати” за межами офіційної ідеології за часів панування догматів жорсткого позитивізму “марксистсько-ленінського” гатунку стає фундаментом постійного відновлення його примітивованого пояснення сфери правового та відповідних дій. Іншими словами, Право, його зміст та його межі – знов таки імпліцитно – координуються із Владою як Силою, а не Можливістю та Свободою. Звідси й згадана критика юснатуралізму з формально-логічної точки зору І. Честновим набуває тих рис імітаційності, що дозволяє без особливих сумнівів як мінімум у питанні меж права долучити його до представників того минулого, описуванню якого було присвячено так багато рядків.

Культурним (соціокультурним, культурно-історичним) відбиттям такого стану є й лінгвістичний аспект: нероздільність указанного в попередньому реченні. Тобто, того, що маємо як *Law* і *Right* в англomовному варіанті. Тому навіть постановка питання в цьому ракурсі (і формально-логічно, і методологічно) має бути уточненою кожного разу, коли йдеться про праворозуміння, оскільки обговорення меж того, що не є визначеним у певному, навіть так: конкретному тексті втрачає сенс. Якщо право розуміти в культурному контексті проблеми взаємодії та взаємовпливу партикулярного та універсального, то це є можливість впливу на вольову сферу особистості та долю Іншого як розширення чи обмеження його свободи, що втілюються в низці сталих або/та визнаних загалом – представниками культури – норм, що забезпечуються силою. Слід тільки зауважити про надзвичайну важливість у зазначеному контексті розрізнення та осмислення ступеню взаємодії легального і легітимного в тій силі, про яку йдеться.

Межі права варіюються в залежності від тиску ззовні, і тоді питання впливу партикулярного чи то універсального стає принциповим, оскільки в першому випадку йдеться (переважно) про обмеження свободи, у другому – (переважно) про її розширення. Більше того, персоналістична спрямованість розвитку людської культури, технічний

аспект чого є надто очевидним, долає партикулярність у правовій площині через переведення культурних характеристик будь-кого у приватну площину. Виникає все більше умов для створення універсального простору людства, що означає, зокрема, і зростання ступеня синонімічності понять людини культурної та людини правової. Право стає можливістю вільного прояву волі особистості як дій, що створюють її долю в межах сталих або/та визнаних і прийнятих загалом норм.

Зазначений вище факт все більшшій юридикації таких норм як раціоналізоване поглинання завжди обмежених пересудами та уявленнями минулого проявів партикулярного робить право неперевершеним у своїй значущості у формуванні парадигми мислення, що може створити умови для позитивної для людства перспективи. Фактична наявність спротиву формуванню такої парадигми різного штибу партикуляризму лише доводить, як удається, необхідність культурологічного підходу як методологічного інструменту – хоча б для більш точної діагностики соціальних, включаючи й політико-правові, процесів.

Зазначена (і не одношарова) діалектика ідей, як і способів їх втілення, включаючи й юридичне оформлення, дозволяє робити припущення не тільки про природну суперечність соціальних процесів, включаючи можливість руйнацію культурного як поліпшеного і гуманного, а й про методологічну небезпеку “зсуву” меж права як раціонально обґрунтованої нормативності в бік заповнення його змістовного поля смислами ірраціональними, породженими свідомістю міфологічною, а сьогодні підтриманою свідомістю буденною. Тому у виявленні перш за все антропологічних підмурків таких процесів полягає, як удається, евристичне і практичне значення культурологічного підходу в правознавстві.

Можна наполягати на тому, що це дозволяє певною мірою конкретизувати та посилити дослідницькі можливості визнаної вже “соціокультурної антропології”,⁸ де соціологічна акцентуація імпліцитно продовжує відновлювати тяглість ідей платонівської генези і комунітарної (до- і після- марксистської) парадигми за рахунок тиску аж до знищення культурної (як культуротворчої) неагресивної традиції, що спирається в правовій площині на раціональне осмислення проблем, включаючи конфлікти, договір, компроміс тощо. Додамо, що така спрямованість, що її обстоює автор цих рядків, не є новиною в світовому правознавстві, а в своїх міркуваннях він спирався, крім доволі розлогого переліку авторів у Розділі I цього тексту, ще й на конкретні сучасні дослідження, зокрема Р. Познера⁹ та інших представників того підходу, що сформульований як культурологічний.¹⁰

⁸ Дмитро Гудима, “Антропологічні дослідницькі (методологічні) підходи,” *Велика українська юридична енциклопедія, т. 2. Філософія права* (Харків: Право, 2017), 57.

⁹ Richard A. Posner, *The Problems of Jurisprudence* (Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 1990).

¹⁰ Austin Sarat and Jonathan Simon, eds., *Cultural Analysis, Cultural Studies, and the Law: Moving Beyond Legal Realism* (Durham and London: Duke University Press, 2003).

IV. Висновки. Про необхідність втілення принципу верховенства права

Якщо право складається з правил, якими люди керуються в їхньому спільному житті, а антропологічною підставою користування ними є “відкритість людини світові”,¹¹ то вже тут виглядає нездоланим протиріччя між людиною і соціумом, де правилами, які вважаються правом, ця відкритість скасовується. Тому зазначену «антропологічну підставу» слід вважати такою частиною людського, що виходить за межі загальної характеристики людини, а стосується того, що в солонівсько-сократівській інтерпретації (а ще й Аристотелевій) є Розумом, християнській теології (а також вітчизняній філософії – Сковорода) – “божественне,” у Бергсона і Поппера – здатністю долати (також за допомогою розуму) тваринно-інстинктивне в побудові “відкритого суспільства,” у Тейяра де Шардена – “Наджиття” як універсалізації життя людей на планеті. Тобто, те “покращання людини,” що є основою культури (навіть так: це і є сама культура) стає не просто результатом її розвитку як поєднання різних антропологічних типів на основі єдності свідомості та єдності правил співіснування, а й діалектичного переходу партикулярного в універсальне через людино(культуро)творчі інтенції та потенції права. Як удається, уже розуміння цього як результат використання культурологічного підходу має доволі великий евристичний потенціал у дослідженні права та, відповідно, його меж. Можна також, в якості наступного висновку, наполягати на необхідності використання культурологічного підходу як експертного інструмента для обґрунтування такого розуміння.

У наступному висновку має йтися про акцентування практичних дій в реалізації принципу верховенства права, що має сприяти встановленню меж права в сучасному його розумінні насамперед як прав людини (тобто, без обтяження рудиментами минулого у вигляді законсервованого на рівні партикулярних культур). З цієї точки зору принцип верховенства права є саме тим необхідним для сучасного етапу розвитку людства інструментом, який через свою захисну функцію має виконати навіть не завдання, а місію в житті тієї істоти, що означається як “феномен людини.” З тією ж самою необхідністю такими інструментами стають “правова держава,” “правове суспільство” і “правова людина” як конкретизація втілення права як феномена культури. Ці висновки на методологічному рівні підтверджуються й дослідженнями істориків. Так, наприклад, один з найвідоміших і найвпливовіших сьогодні істориків Н. Фергюсон доводить, що послаблення принципу верховенства права призводить до спотворення громадянських інститутів, що потребує його відновлення для попередження можливого колапсу.¹² Інші приклади можуть показати вже не тільки діагностичні, але й практично-дієві спроможності культурологічного підходу в правознавстві. Але це вже є темою іншого дослідження, де поняття партикулярності та універсальності в запропонованому ме-

¹¹ Сергій Максимов, “Антропология права,” *Велика українська юридична енциклопедія, т. 2. Філософія права* (Харків: Право, 2017), 62.

¹² Нил Фергюсон, *Великое вырождение. Как разрушаются институты и гибнут государства* (Москва: АСТ, Корпус, 2016).

тодологічному контексті дозволять долати культурний релятивізм софістичного ґатунку, зважаючи на час – сьогодні, і його виклики.

© О. Литвинов, 2021

Bibliography

- Bulatov, M. "Diversity of Methods: Historical and Philosophical Digression." [In Ukrainian.] In *Philosophical and Anthropological Readings* '97, 154–63. Kyiv: Stylos, 2000.
- Chestnov, Illia. "The Universality of Law in the Context of Cultural Relativism." [In Ukrainian.] *Filosofiiia prava i zagal'na teoriia prava* 1 (2013): 183–90.
- Ferguson, Niall. *The Great Degradation. How Institutions Decay and Economies Die*. [In Russian.] Moscow: ACT, Corpus, 2016. 192 p.
- Hudyma, Dmytro. "Anthropological Research (Methodological) Approaches." [In Ukrainian.] In *Great Ukrainian Legal Encyclopedia, vol. 2. Philosophy of Law*, 55–59. Kharkiv: Pravo, 2017.
- Lytvynov, Olexander. "Culture, Law and War: On the Feasibility of the Project of 'Eternal Peace,' or on Some Methodological Issues of the Philosophy of Law." [In Ukrainian.] *Philosophy of Law and General Theory of Law* 2 (2020): 72–91.
- Lytvynov, Olexander. *Law as a Phenomenon of Culture: Experience of Philosophic Comprehension*. [In Ukrainian.] Luhansk: Yantar, 2014.
- Maksymov, Sergiy. "Dispute about the Nature of Law." [In Ukrainian.] *Philosophy of Law and General Theory of Law* 2 (2020): 17–34.
- Maksymov, Sergiy. "Anthropology of Law." [In Ukrainian.] In *Great Ukrainian Legal Encyclopedia, vol. 2. Philosophy of Law*, 59–64. Kharkiv: Pravo, 2017.
- Melkevik, Bjarne. "I am Natural Law: The Criticism of an Intellectual Trap." [In Russian.] In *Notes on the History of Legal Concepts*. Translated by Ekaterina Samohina, edited by Mihail Antonov. Saint Petersburg: Alef-Press, 2018.
- Posner, Richard A. *The Problems of Jurisprudence*. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 1990.
- Sarat, Austin, and Jonathan Simon, eds. *Cultural Analysis, Cultural Studies, and the Law: Moving Beyond Legal Realism*. Durham and London: Duke University Press, 2003.
- Varga, Csaba. "Rule of Law, or the Dilemma of an Ethos: To be Gardened or Mechanicised." [In Ukrainian.] *Philosophy of Law and General Theory of Law* 1 (2013): 48–64.

Олександр Литвинов. Про межі права в методологічному контексті взаємовідношення антропологічного та культурологічного підходів

Анотація. Розглядається дослідницький філософсько-методологічний сюжет як варіант обґрунтування застосування культурологічного підходу до дослідження права та його меж у взаємовідношенні з іншими нормативними системами. З методологічної точки зору цей підхід інтерпретується як взаємопов'язаний з підходом антропологічним, але відмінним від нього якісно в апеляції до такого людського, яке принципово відрізняє саму людину від інших істот. Насамперед це моральне та інтелектуальне в їхній єдності. Актуальність і евристична цінність цього підходу демонструється на використанні його як способу розгляду стану правової

реальності в пострадянських державах, насамперед в Україні. Переважно хронологічний зміст предиката “пост” дозволяє інтерпретувати правові і в цілому соціальні процеси, де деструктивна роль в ерозії права належить не тільки наслідкам марксизму-ленінізму, а й більш глибоким культурно-історичним засадам. У рамках культурологічного підходу нерациональність взаємодії різних сфер правової реальності пояснюється тиском партикулярного як минулого, що зберігається, на універсальне як раціоналізовану нормотворчість, що формує сьогодення і майбутнє.

У висновках підкреслюється необхідність: 1) розуміння такого становища; 2) використання культурологічного підходу як експертного інструменту для обґрунтування такого розуміння; 3) акцентування практичних дій в реалізації принципу верховенства права.

Ключові слова: культура; право; філософія права; межі права; методологія; антропологічний підхід; культурологічний підхід; партикулярне; універсальне; верховенство права.

Александр Литвинов. О пределах права в методологическом контексте взаимоотношения антропологического и культурологического подходов

Аннотация. Рассматривается исследовательский философско-методологический сюжет как вариант обоснования применения культурологического подхода к исследованию права и его границ во взаимоотношении с другими нормативными системами. С методологической точки зрения этот подход интерпретируется как взаимосвязанный с антропологическим подходом, но отличный от него качественно в апелляции к такому человеческому, которое принципиально отличает самого человека от других существ. Прежде всего, это моральное и интеллектуальное в их единстве. Актуальность и эвристическая ценность этого подхода демонстрируется на использовании его как способа рассмотрения состояния правовой реальности в постсоветских государствах, прежде всего в Украине. Преимущественно хронологическое содержание предиката “пост” позволяет интерпретировать правовые и в целом социальные процессы, где деструктивная роль в эрозии права принадлежит не только последствиям марксизма-ленинизма, но и более глубинным культурно-историческим устоям. В рамках культурологического подхода нерациональность взаимодействия различных сфер правовой реальности объясняется давлением партикулярного как сохраняющегося прошлого на универсальное как рационализированное нормотворчество, формирующее настоящее и будущее.

В выводах подчеркивается необходимость: 1) понимания такого положения; 2) использования культурологического подхода как экспертного инструмента для обоснования такого понимания; 3) акцентирования практических действий в реализации принципа верховенства права.

Ключевые слова: культура; право; философия права; пределы права; методология; антропологический подход; культурологический подход; партикулярное; универсальное; верховенство права.

Oleksander Lytvynov. On the Limits of Law in the Methodological Context of the Relationship between Anthropological and Culturological Approaches

Abstract. A variant of concretization of the application of the culturological approach to the study of law in relation to other normative systems regulating the life (functioning) of society is proposed. The culturological approach (as a set of methods that take into account and use the categories of culture) allows, from the author’s point of view, to discover and describe the fundamentals of law as a phenomenon that can manifest itself not only in the form of formalized legal norms and procedures. As a methodological problem, this approach is interpreted as interconnected with the anthropological approach, but qualitatively different from

it in appeal to the human, which fundamentally distinguishes the person from other creatures. First of all, it is moral and intellectual in their unity (Reason in the ancient understanding, which developed as a tradition dating back to Solon and Socrates). The relevance and heuristic value of this approach is demonstrated by its application as a way of considering the state of legal reality in post-Soviet states, primarily in Ukraine. The established semantic content of the predicate “post” as predominantly chronological (not chronotopic) allows us to propose a version of the interpretation of legal and social processes in general, which allows us to reveal the destructive role in the erosion of law (primarily in its modern understanding as human rights) not only of Marxism

As conclusions the author offers provisions requiring: 1) understanding of such situation; 2) using the culturological approach as an expert tool to substantiate this understanding; 3) accentuation of practical actions in the implementation of the principle of the rule of law. In general, this can contribute to the establishment of the limits of law in its modern understanding, primarily as human rights without burdening with the rudiments of the past.

Keywords: culture; law; limits of law; methodology; philosophy of law; anthropological approach; culturological approach; particular; universal; the rule of law.

Одержано/Received 01.11.2021